

KARI ENQVIST

Kangastuksia varjojen talossa
Todellisuutta etsimässä

WSOY

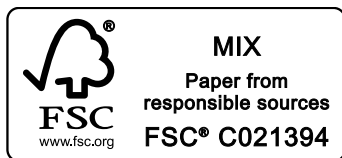
Kari Enqvist

KANGASTUKSIA
VARJOJEN
TALOSSA

TODELLISUUTTA ETSIMÄSSÄ

WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ
HELSINKI

WSOY:n kirjallisuussäätiö on tukenut tämän kirjan kirjoittamista.

© KARI ENQVIST JA WSOY 2020

Sivu 31 W. B. Yeats »*The Second Coming*» suomennos Aale Tynni

Sivut 80–81 T. S. Eliot »*The Waste Land*» suomennos Lauri Viljanen

Sivu 110 Montale-suomennos Hannimari Heino

Graafinen suunnittelu Martti Ruokonen

ISBN 978-951-0-44739-0

PAINETTU EU:SSA

Sisällys

1. Maailma on totta 7
2. Filosofinen varmuus vapisee 18
    MAHDOLLISIA MAAILMOJA I 26
3. Historiat ovat jatkuvia 29
4. Tarinat edellyttävät näkemistä 38
5. Miten valkoisia korppeja etsitään 48
6. Vaihtoehtoista totuudesta 58
    MAHDOLLISIA MAAILMOJA II 67
7. Aaveetkin saavat kyytiä 70
8. Näkyjä ja vahvistusvinoutumia 79
    MAHDOLLISIA MAAILMOJA III 90
9. Hunnun takana 93
10. Aineella ei ole ominaisuuksia 104
    MAHDOLLISIA MAAILMOJA IV 112
11. Vain atomit liikuttavat atomeja 115
12. Kuusi porrasaskelmaa elämysmaailmaan 121
13. Olen unessa useasti 132
14. Aivojen kopioimisen vaikeudesta 141
    MAHDOLLISIA MAAILMOJA V 147
15. Simulaatiohypoteesi 152
16. Simuloiminen on laskemista 162

17. Pelihahmoja ja taustakankaita 169
MAHDOLLISIA MAAILMOJA VI 178
18. Pieniä ja suuria ulottuvuuksia 182
19. Madonreikiä ja hormipulveria 193
MAHDOLLISIA MAAILMOJA VII 200
20. Monien maailmojen monet kasvot 204
21. Aika on sitä, mitä kello mittaa 212
22. Onko aika maisema vai aalto 219
MAHDOLLISIA MAAILMOJA VIII 226
23. Ihmisen ja Einsteinin aika 229
MAHDOLLISIA MAAILMOJA IX 240
24. Aikakoneen satulassa 244
25. Kaikki on kvanttifysiikkaa 256
26. Kun aallot solmiutuvat 264
MAHDOLLISIA MAAILMOJA X 271
27. Lankoja taikamatossa 274
28. Kun aika ja avaruus murenevat 282
29. Mitä lopulta on olemassa 289
MAHDOLLISIA MAAILMOJA XI 296
- Valikoitua, pääosin suomenkielistä kirjallisuutta 300
- Henkilöhakemisto 302

1. Maailma on totta

SANOTAAN, ettei suomalainen usko mitään, ennen kuin näkee sen omin silmin. Me epäilemme teorioita ja kuulopuheita kuten Pelle Miljoona Suomi-klassikossaan »Moottoritie on kuuma»:

Aallot on jossain kuuskymmentä metriä korkeat
Kun tuulet suuttuvat
Kuu on kuulemma ruosteepunainen
Ja niin surullinen
Mä en usko mitään
Ennen kuin näen omilla silmilläin

Moni myös uskoo kaiken, minkä omin silmin näkee. Meidän on vaikea epäillä aistiemme todistusta. Todellisuus on meille käsin kosketeltava, henkilökohtainen elämysmaailma. Tai kuten Pelle vakuuttelee:

sä olet mulle unelmaa mutta maailma on totta
on, maailma on totta, on, on

Jotkut puolestaan vannovat vaihtoehtoisten totuuksien nimeen. Kun tammikuussa 2017 presidentti Donald Trum-

pin virkaanastujaisissa kerrottiin olleen enemmän yleisöä kuin Barack Obamalla vuonna 2013, väitettä ei leimattu valheeksi, vaikka tilaisuuksista otettuja valokuvia vertaamalla jokainen kykeni omin silmin toteamaan, ettei se ollut totta.

Trumpin kannattajien näkökulmasta kyse oli todellisuuden tulkinnasta, sitä luonnehtivista »vaihtoehtoisista totuuksista». Termi on peräisin Kellyanne Conwaylta, Trumpin silloiselta neuvonantajalta, ja se vie ajatukset George Orwellin dystopiaromaaniin 1984. Siinä Isoveljen johtamassa totalitaarisessa yhteiskunnassa kansalaisten on tarvittaessa uskottava, että musta on valkoista, sota on rauhaa ja tietämättömyys voimaa.

Asiat ovat miltä näyttävät, sanoo politiikan hokema. Varmuuden nimeen vannoneen valistuksen ajan ja tieteen nimeen vannoneen 1900-luvun jälkeen elämme yllättäen tilanteessa, jossa totuus muovautuu ja valuu kuin vaha. Se muuttaa väriä ja muotoa tarpeen ja mielipiteen mukaan. Kuten Vladimir Vysotskin 1970-luvulla kirjoittamassa laulussa valhe on tänään varastanut totuuden leningin ja kultaisen pannan. Totuutta Vysotski neuvoi kitkeränä:

Valhe on totuus, usko se veljeni vihdoin.

Katso, se kiertää sun puvussas maailmaa.

Vysotskin piikki oli suunnattu Neuvosto-Venäjän rappio-sosialismia ylläpitävään kulissipuheeseen, mutta hänen säkeensä ovat edelleen ajankohtaisia.

Mistä siis vaihtoehtoisten totuuksien maailmassa tietää, mikä on totta, mikä harhaa? Meistä kun kuitenkin tuntuu, ettei kaikki voi olla pelkkää petosta ja kuvittelua, että on olemassa myös kiistämättömiä totuuksia.

Kun sairaalassa vastasyntynyt lapsi nostetaan voipuneen äidin rinnoille, kättilö tuskin pamauttaa, että tulipa oikein pulska illuusio, ja äiti siihen, että eihän sitä sitten tarvitse imettääkään. Silloin ei puhuta vaihtoehtoisista totuuksista edes lääkehuuruissa. Ja jos vastasyntynyt olisi illuusio, millä tavoin se sitä olisi? Jokaisen vanhemman rakkaus lapsiinsa ja sen kylkiäisenä kulkeva ikuinen huoli toitottavat kaikille todellisuusskeptikoille, että he ovat ainakin osin väärässä. Meille on ilmeistä, etteivät lapsemme ole harhakuvia. Työtoverimme, ihmiset kaduilla ja kahviloissa, sukulaiset ja ystävät kuuluvat hekin käsin kosketeltavaan todellisuuteen, paitsi tietysti silloin, kun vakava psyykkinen sairaus saa meidät näkemään olemattomia. Tuon todellisuuden olemassaoloa emme epäile. Näemmehän sen omin silmin. Sen osoittautuminen illuusioksi järkyttäisi meitä sydänjuuria myöten.

Myöskään kuolemaa ei käy kiistäminen. Se on elämän todellinen loppu. Se ei ole vain näkökulmakysymys. Se tuhoaa rakkaamme fyysisen olemuksen, vaikka uskoisimme, että hän jatkaa elämäänsä henkiolentona. Varmaa on, että kuoleman jälkeen hän ei enää kulje entisenlaisena kaduilla, ei istuskele seurassamme, ei puhu eikä naura paitsi zombielokuvissa, joita kutsumme fiktioksi siksi, että todellisuudessa sellaista ei tapahdu. Kuollut ei nuku lesken vieressä eikä tepastele yhteisessä asunnossa, ei kolise vessassa eikä enää yski aamiaispöydässä. Tämä siitä huolimatta, että mielensä sopukoissa jäljelle jäänyt voi vielä kokea puolisonsa läsnäolon.

Syntymä ja kuolema eivät ihmisten maailmassa ole pelkkää harhaa.

Emme teeskentele, että köyhyys on illuusio. Emme jankkaa, että työttömyys on vain kuvitelmaa ja oikeasti työtön

leimaa kellokorttinsa joka aamu ja saa tililleen suomalaisen teollisuustyöntekijän keskipalkan. Emme väitä Välimeren ylitse kumiveneellä ajelehtivia maahanmuuttajia illuusioiksi. Emme ajattele hetkeäkään, että bussi, johon nousemme, on pelkkää harhaa. Kahdeksannen kerroksen parvekkeelta alas katsoessamme vannomme, ettei painovoima ole illuusio. Tai ainakin olemme haluttomia testaamaan sen mahdollisuutta. Suojatiellä varomme autoja, koska arvelemme, etteivät ne ole harhakuvia. Kun aurinko kapuaa taivaalle idän suunnalta, uskomme aamun koittaneen oikeasti.

Olemme lujasti vakuuttuneita, että arkielämämme on totta. Uskomme, että aistiemme piirtämä näkymä maailmaan ei itsessään ole täysin harhainen vaan kuvantaa ainakin osin todellisuutta. Sillä voi olla sokeat pisteensä ja katvealueensa, mutta siltä osin kuin aistimme tavoittavat todellisuuden, kuvittelemme niiden rakentavan esityksen, joka on uskollinen sen rakenteille ja suhteille.

Pelle Miljoonan tavoin luotamme lujasti siihen, minkä omin silmin näemme. Toki myönnämme, että aistimme ovat petolliset. Hämärässä metsänrajassa vilahtaneet kasvat voivat päivänvalossa, tarkemmin katsottaessa, paljastua risukoksi. Kuulemme nimiä väärin ja sekoitamme joskus Annan ja Hannan. Auto-onnettomuudesta taas sanotaan, että siitä on yhtä monta erilaista todistusta kuin on silminnäkijöitä. Mutta kaikki tämä on eräänlaista kohinaa todellisuuden suoratoistossa. Tosi-TV tuntuu olevan kanava, jota ei millään saa pois päältä. Kuvan laatu voi olla huono, kuvatarkkuus saattaa välillä rapautua ja tekstitys kadota, mutta juoni ei katkeile ja sisältö pysyy suurimmalta osaltaan vääristymättömänä. Maailma voi olla sumea, mutta se on totta.

Vai onko aistitodellisuutemme pelkkää tulkintaa, mielivaltaista valintaa luvuttomien samanarvoisten vaihtoehtojen viidakossa, ellei sittenkin silkkaa harhaa?

Usein kuulee puuskahdettavan, että maailma on illuusio. Tai ainakin aika on illuusio. Tai että elämä on vain unta. Tai että näkyvän todellisuuden takana piilee toinen ja parempi todellisuus, jossa aineen kahleet ovat murtuneet.

Mikä siis maailmassa on totta ja mikä illuusiota?

Matkamme alkaa tietysti kotisohvalta ja näkökentästä, jonka keskipisteessä jokainen meistä sijaitsee. Kun olemme varmoja, että ymmärrämme näkemämme, voimme taivaltaa henkimaailman halki ja unien lävitse kohti syveneviä illuusioita. Tutustumme tietokoneen simuloimaan todellisuuteen ja luovumme arkijärjestä pohtiessamme ajan olemusta. Meidän tulee ottaa tosissamme myös kvanttifysiikka, ja silloin törmäämme yhtä aikaa olemassa oleviin vaihtoehtohistorioihin, kvanttidarwinismiin sekä todellisuuteen, joka muodostaa jakamattoman kokonaisuuden.

Tämä saattaa haiskahtaa filosofialta, mutta siihen en ole sotkeutumassa.

Filosofit ovat luonnollisesti vuosisatojen kuluessa lausuneet todellisuudesta paljon ja syvällisiä. Filosofia ei kuitenkaan pysty kertomaan, mikä todellisuudessa on harhaa tai totta. Filosofia ei ole luonnontiede vaan käsiteanalyysia, joka pohtii ajattelumme kategorioita. Se ei tutki todellisuutta vaan käsitteitä, joita käytämme ilmiömaailman kuvaamiseen, kuten termejä »maailma», »mieli», »tieto» tai »totuus». Siksi filosofeilta on turha odottaa selvitystä esimerkiksi ihmisen aivotoiminnasta tai tähtien sisäisistä ydinreaktioista. He eivät kykene paljastamaan pimeän aineen olemusta tai laajenevan maailmankaikkeuden kohtaloa. Ilman luonnontie-

teitä he eivät tietäisi mitään kvanttifysiikasta tai avaruuden käyristymisestä.

Ludwig Wittgensteinin sanoin: filosofiassa ei ole löydöksiä. Hänen mukaansa filosofialla ei ole edes mitään tutkimuskohdetta. Sellaisen kuvittelu on seurausta hämmennyneestä toiveajattelusta. Filosofia ei selitä mitään. Se voi vain kuvailla.

Filosofia ei ehkä kalusta ajattelun taloja eikä edes aseta niiden seiniä paikoilleen. Mutta onnistuessaan se voi valaista pimeyttä, joka niitä ympäröi. Rehellisyyden nimissä myönnän, että omilla pohdinnoillani on myös filosofinen selkännojansa. Voin hetimiten tunnustaa väriä ja paljastan, että olen saanut paljon vaikutteita Wittgensteinin myöhäisfilosofiasta, jonka keskiössä ovat kielen käyttötavat. Niitä Wittgenstein kutsui kielipeleiksi. Ne ovat elämänmuotomme rakentamia käytänteitä, joiden määrittämissä puitteissa käsitteet, kuten »totuus», tulee ymmärtää. Kun yllä puhun arkielämän harhattomuudesta, se tulee ottaa tällaisen kielipelellin hengessä: vastasyntyneen tuomitseminen illuusioksi olisi järjetöntä kaiken elämämme kannalta.

Olen erityisen vaikuttunut Wittgensteinin vuosina 1949–51 tekemistä muistiinpanoista, jotka julkaistiin hänen kuolemansa jälkeen nimellä *Varmuudesta*. Niiden on joskus sanottu edustavan hänen ajattelunsa uutta, kolmatta vaihetta. Wittgenstein viipyilee kaikkialla tämän kirjan rivien väleissä. Jotta ylipäättään voimme keskustella todellisuudesta, meidän tulee hyväksyä tosiseikkoihin liittyvät pelisäännöt.

Filosofia oli Wittgensteinille kamppailua; hänen mukaansa filosofisen kysymyksen yleinen muoto on »Olen sekaisin; en löydä tietä». Tunne on tuttu myös minulle. Elämässään Wittgenstein oli jyrkkä, kiivas ja samalla kärsivä – eräänlainen akateeminen Kristus-hahmo.

Wittgenstein oli perfektionisti. Siisteys oli hänelle pakkomielelle, pinnallisuus jyrkästi tuomittavaa, ja hän saattoi raivota ja käyttäytyä uhkaavasti tai jopa väkivaltaisesti silloin, kun piti keskustelukumppaniaan sietämättömän typeränä – mikä tapahtui usein. Hänellä oli myös itsemurha-ajatuksia.

Wittgenstein syntyi rikkaaseen itävaltalaisperheeseen, opiskeli aluksi Berliinissä mekaniikkaa ja siirtyi sitten Manchesteriin tullakseen ilmailuinsinööriksi. Siellä hän kiinnostui ensin matematiikasta ja ajautui pian filosofian pariin. Vuonna 1911, vain 22-vuotiaana, hän marssi Cambridgeen ja etsi käsiinsä Bertrand Russellin, joka jo tuolloin oli maailmankuulu. Puolen vuoden kuluttua ensitapaamisesta Russell uskoi lujasti löytäneensä työnsä jatkajan. Mutta myöhäinen Wittgenstein lähinnä halveksi Russellin filosofiaa, vaikka ihaili miehen terävää älyä. Russell puolestaan ei ymmärtänyt lainkaan, mitä Wittgenstein kielifilosofiallaan halusi sanoa.

Arvaan, etteivät filosofissävytteiset käsitykseni ole täysin ristiriidattomia. En näe tätä suurena syntinä. Eivät edes ammattifilosofit ole johdonmukaisia. Itse asiassa he saavat palkkansa siitä, että he löytävät epäjohdonmukaisuuksia toisten filosofien ajattelussa. Mutta häveliäisyyttäni ja pilkkaa peläten en edes yritä esitellä omia näkökantojani.

Niiden sijasta kirjaan tähän, mitä mieltä en ole. Sen muistaminen voi edempänä auttaa kanavoimaan poukkoilevan tekstini sille tarkoitettuun uomaansa, vaikka tuo uomakaan ei ole kuin insinöörin suunnittelema vesiväylä vaan laajenee milloin vaikeasti vaellettavaksi rämeeksi, milloin kivisen kiuvasiksi puroiksi. Etenemisenikään ei ole loogista ja itsevarmaa vaan pikemmin kuin polanteiden yli kompurointia. Saapas lipsuu tuon tuostakin, ja pahimmissa paikoissa täytyy sulkea

silmät ja toivoa, että tästä jotenkin selvittää eteenpäin. Ajatusvirheeni aavistan moninaisiksi.

Mutta ensimmäiseksi: en ole sitä mieltä, että vain mitattavat asiat ovat olemassa. Jokaiselle on selvää, että rakkaus tai viha ei taivu mittareiden antureille. Tyhmyyttä, poliittisia mielipiteitä ja kauneutta on olemassa. On myös ajatuksia, Joulupukin ja Jeesuksen kaltaisia käsitteitä, on tuotemerkkejä ja numeroita. Valtaosa näistä mitattomista seikoista esiintyy tajunnassa, joskin niistä voidaan rakentaa konkreettisia esityksiä, kuten se punanuttuinen, tekopartaan sonnustautunut tyyppi, joka vaanii turisteja Rovaniemen SantaParkissa.

Olisi siis helppoa todeta, että todellisuutemme on ilman muuta harhainen. Onhan rahan ja rakkauden valheellisten mielikuvien ekosysteemi elämämme ajuri. Mutta jätän rahan ja rakkauden suosiolla muiden kontolle. Tämän kirjan polttopiste on aineellisessa todellisuudessa, josta kaikki – niin uskon – viime kädessä kumpuaa. En silti sulje lähtökohtaisesti pois aineetontakaan todellisuutta. Olen liikkeellä avoimin mielin.

Toiseksi, en ajattele, että kaikki aineellista maailmaa koskevat lauseet pitäisi kääntää fysiikan kielelle. En kuvittele, että esimerkiksi rakkauden kuvailu voitaisiin palauttaa atomien liikkeen kuvailuksi. En siis ole fysikalisti tai reduktionisti. Sen sijaan kannatan kyllä eräänlaista naturalismia. Sillä tarkoitetaan filosofista suuntausta, jonka kuuluisin ja kiistellyin edustaja oli yhdysvaltalainen Willard Van Orman Quine. Hän esitti, että tieteen tekemisen ja filosofoinnin välillä on vain eräänlainen aste-ero: ne ovat ikään kuin harmaan eri sävyjä, ja filosofia voi ottaa oppia tieteestä ja tiede filosofiasta. Quine julisti, että ei ole olemassa erillistä »ensimmäistä filosofiaa» eli tieteen yläpuolella leijuvaa metafysiikkaa.

Tämä on kiukustuttanut filosofeja tavattomasti ja luultavasti enemmän kuin kaikki fyysikoiden möläytykset yhteensä.

Henrik Rydenfeltin ja Heikki A. Kovalaisen artikkelikokoelmassa *Mitä on filosofia* Tampereen yliopiston Panu Raatikainen kirjoittaa kuitenkin, että filosofien kielteinen suhtautuminen Quineen perustuu kärjistyksiin ja väärinymmärryksiin. Raatikaisen artikkelin otsikko on kuvaavasti »Se paha naturalismi».

Quineen on usein läimäisty skientistin ja fysikalistin leima (jos ei tiedä, mitä ne tarkoittavat, lyhyt selitys on: ei mitään hyvää), mutta Raatikainen argumentoi, että huono maine ei ole perusteltu. Pikemmin Quine oli eräänlainen tolkun filosofi, jonka ajattelu ei suuresti poikennut Bertrand Russellin ajattelusta. Ja Russellistahan me kaikki pidämme, koska valkoisen, sekavan hiuspehkonsa kanssa hän näyttääkin filosofilta.

Reduktionismi nostaa verenpainetta pohdittaessa mielenliikkeiden ja aivojen atomien liikkeiden välistä riippuvuutta. Eihän ajatuksilla voi olla mitään tekemistä atomien kanssa, parahdetaan.

Maltillinen naturalisti sanoisi, että mentaaliset tilat ovat kyllä yhteydessä aivojen atomeihin siten, että mentaalisen tilan muutos vastaa jotakin muutosta myös atomaarisissa mikrotiloissa. Tällaista oletusta terminologiaa rakastavat filosofit kutsuvat nimellä supervenienssi eli »päältäminen». Myöhemmin perustelen, miksi fysiikan näkökulmasta näkökanta ei ole ongelmaton.

Naturalismi ja Wittgensteinin myöhäisfilosofia eivät luultavasti taivu helposti samaan muottiin. Koska itse en ole filosofi, voin luistella tällaisten vaikeuksien yli kevyesti kuin vesikirppu

tyynellä järvenselällä. Niihin takertumisen sijasta pyrin tarkastelemaan, millä tavoin maailmaa tai sen osia voi kutsua terveen järjen ja nykytiedon himmeässä valossa harhaksi.

Inhimillisen elämysmaailman pyhä kolminaisuus muodostuu ajasta, avaruudesta ja aineesta. Toisaalta avaruus käyristyy, venyy ja vanuu, ja kenties kolmen ulottuvuuden takana on lisää, meiltä salattuja ulottuvuuksia – tai ehkä ulottuvuuksia onkin vähemmän kuin kolme? Aika on suuri mysteeri kuten myös ajassa matkustaminen, vai lieneekö aikaa ollenkaan ole-massa? Ainakin on paikkoja, joissa aika saattaa loppua. Mutta ovatko aika ja avaruus kuin aine, erilaista pienessä mittakaavassa ja siksi makroskooppisen mieleemme rakentamia esityksiä tavoittamattomasta syvätodellisuudesta?

Ja kaikkien näiden raskaiden kysymysten päällä liikkuu sumeutta saarnaavan kvanttifysiikan armoton ja anteeksiantamaton henki. Se haastaa selvittämään, miksi meidän maailmamme on käsin kosketeltavaa ja tarkkarajaista ja miten epämääräisyyksien keskeltä nousee kirkkaina lankoina juoksevia historioita, toisiinsa linkittyviä tapahtumajonoja. Vai voiko samanaikaisia maailmanhistorioita olla luvuton määrä – ja mikä silloin olisi illuusiota?

Varmoja vastauksia en pysty antamaan. Siksi tähtäimeni ei ole niinkään faktojen luetteloissa kuin spekulatioissa, eräänlaisissa fyysikon lapsenomaisissa yömielteissä, joihin liittyy kahtalaisia tuntemuksia. Toisaalta ne ilmentävät lupauksia suuremmasta ja paremmasta, kiihkeitä toiveita välittömän kokemuksen takaisista ihmeistä, mutta myös voimatonta alakuloa inhimillisten aistien ja kykyjen vajavaisuudesta.

Entä minä itse? Miksi näitä mietin, kysyn kuin Eino Leino.

En osaa vastata. Mutta ihmiset ovat jo vuosituhansia tuh-lanneet aikaansa turhuuksiin, arvuutelleet jumalien aivoi-

tuksia, filosofoineet ja ihmetelleet tähtitaivaan liikkeitä. Kun sanotaan, että ihminen kaipaa henkisyyttä, sana tuleekin käsittää laajasti, sillä mitä muuta kuin henkisyyttä on arkipäiväisyyden taakse kurkottava tiede. Ehkä meidät on tuomittu etsimään ymmärrystä. Kenties siihen vihjaa myös Raamatun tarina hyvän- ja pahantiedon puun hedelmästä: kun siitä kerran haukkaa, edes paratiisi ei enää tyydytä. Tämä on ihmisen kirous.

Näissä tunnelmissa olen nyt valmis seuraamaan tietoa kuin putoava tähti yli ihmisajatuksen äärimmäisten reunojen, Alfred Tennysonia lainatakseni. Hänen Odysseuksensa oli retkiltään palattuaan käynyt rauhattomaksi ja päättänyt vielä kerran »purjehtia auringonlaskun taakse». Siinä veneessä minäkin matkaan, vakaasti päättäneenä »kamppailla, etsiä, löytää ja olla antamatta periksi».

2. Filosofinen varmuus vapisee

SANA »illuusio» juontuu latinan sanasta *illusionem*, joka tarkoittaa pilkkaavaa tai pilailevaa. Kyseessä on verbin *illudere* johdannainen, joka puolestaan viittaa halventamiseen tai ivaamiseen. Maailma, joka on illuusio, on siis todellisuuden tapa laskea leikkiä ihmisen kustannuksella. Siihen leikkiin meidän on nyt antauduttava.

Historiallisesti filosofien tavoitteena oli löytää se, mikä on varmaa. Kun René Descartes tokaisi »Ajattelen, siis olen», hän nimenomaan kuvitteli löytäneensä varman todistuksen olemassaololleen. Hän tiesi ajattelevansa; niinpä ajatteleva olento nimeltä René oli epäilemättä olemassa.

Samaa varmuutta olivat filosofit tavoitelleet antiikista alkaen. Pelkän päättelyn avulla he olivat pyrkineet muodostamaan luotettavan kuvan todellisuudesta lähtemällä liikkeelle joistakin periaatteista, joita he sattuiivat pitämään ilmeisinä. On selvää, ettei tällaisella vedä faktat hatusta -menetelmällä edetty kovin pitkälle, vaikka se pysyi suosittuna pari vuosituhatta.

1600-luvulla elänyt John Locke kuului ensimmäisiin, jotka keksivät painottaa havaintojen tärkeyttä. Locke oli empiristi. Hän vaati, että kaikkien johtopäätösten pitää pohjautua siihen, mitä aistein voidaan saada selville. Tämä itsestäänselvyys kuulosti tuolloin mullistavalta.

Locke uskoi mielen olevan tyhjä taulu, *tabula rasa*. Ulko-

puolinen todellisuus piirtää siihen jälkensä aistien välityksellä niin, ettemme koskaan havaitse suoraan materiaalista maailmaa vaan ainoastaan sen esityksen. Todellisuuden syvintä olemusta emme voi tavoittaa, sanoi Locke, sillä se on piilossa aistimusten verhon takana.

Näitä ajatelmia makustellessa sitä aluksi mieltii, ettei ollut aivan tyhmä tämä Locke. Tiedämmehän nyt, että aineellinen maailma koostuu atomeista. Niitä emme näe. Sen sijaan tunnemme atomien vaikutukset monilla tavoin: niiden liikkeen tuulena ja lämpönä keholla, värähtelyt ääninä korvissa ja niiden lähettämän säteilyn kuvina tajunnassa. Mutta toisaalta atomimaailman suhde aistimuksiin on paljon monisäikeisempi kuin Locke kuvitteli.

1700-luvun alussa irlantilainen George Berkeley meni Lockeä pidemmälle. Hän argumentoi, että koska aistimusten verhon läpi ei pysty näkemään, meillä ei ylipäättään ole oikeutta olettaa materiaalisen todellisuuden olevan olemassa. Berkeley oli idealisti: on vain mieli ja siihen syötetyt aistimukset. Kuin tulevaa toimenkuvaansa ennakoiden – Berkeleystä tuli Irlannin reformoidun kirkon piispa – hän arveli syöttäjäksi Jumalaa. Hänen katsannossaan ulkoinen todellisuus oli siis Jumalan ylläpitämä illuusio.

Berkeleyn näkemykset eivät koskaan ole saaneet suurta kannatusta, vaan ne muistetaan eräänlaisena kuriositeettina. Niissä on silti piirteitä, jotka ovat ajankohtaisia nykykeskustelun kannalta. Ajattelen tässä paitsi »vaihtoehtoisia» toiseikkoja (ja panen sanan lainausmerkkeihin, koska uskon, ettei totuudelle ole vaihtoehtoja) myös erilaisia uushengellisiä virtauksia. Berkeleyn eräänlaisena uutena tulemisena voidaan pitää myös ajatusta maailmasta tietokonesimulaationa, jota tarkastelen luvuissa 15–17.

Mielenkiintoinen alaviite on, että Pohjois-Kalifornian kuuluisa yliopistokaupunki Berkeley on nimetty piispan mukaan. Nasevat iskulauseet ovat jälkimaineen kannalta tärkeämpiä kuin syvälliset ajatukset. John Locken nimeä ei ole ikuistettu kaupungin tai kylän tervetuliaiskylttiin, vaikka hän oli epäilemättä parempi filosofi. Siihen ei ole yltänyt myöskään David Hume, vuonna 1711 syntynyt Edinburghin lahja maailmalle.

Hume tunnetaan skeptisismistään, myös mitä tulee Jumalaan. Häinkin arveli aistimusten verhon merkitsevän, että uskomme meistä riippumattomaan todellisuuteen on vailla perusteita. Kokemus kertoo meille auringon nousevan joka aamu, mutta siitä ei Humen mukaan seuraa, että näin tapahtuu välttämättä myös huomenna. Meillä ei ole mitään keinoa saavuttaa lopullista totuutta maailmasta, sillä aistimuksemme eivät kerro mitään niiden aiheuttajasta.

Seuraava merkittävä yritys puhkoa aistimusten verhoa tuli Preussin Königsbergistä (nykyisestä Kaliningradista). Sieltä käsin vuonna 1804 kuollut Immanuel Kant väitti, että järkemme pystyy kuin pystyykin nousemaan havaintojen yläpuolelle.

Kant oli aavistuksen pakkomielteinen poikamies, joka vietti koko elämänsä synnyinkaupungissaan. Sitkeän legendan mukaan Kant ei koskaan poistunut Königsbergistä, mutta salapoliisityö on osoittanut, että hän kyllä työskenteli jonkin aikaa kotiopettajana Saalfeld-nimisessä paikassa (puolaksi Zalewo) 145 kilometrin päässä Königsbergistä¹. Myönnettäköön, ettei tämäkään urotyö nosta Kantia varsinaiseksi reissumieheksi ja maailmanmatkaajaksi.

---

1 <https://www.textlog.de/35593.html>

Kant argumentoi, että voimme päätellä todellisuuden eräänlaiset tehdasasetukset. Esimerkiksi materiaallinen objekti sijaitsee aina jossakin paikassa. Niinpä Kant ilmoitti, että aika ja paikka ovat esiolevia kategorioita, havainnon muotoja. Ne kuuluvat tapamme hahmottaa materiaalisia objekteja ja ylipäättään todellisuutta. Kantin mukaan tämä ei merkitse, että avaruus on välttämättä olemassa, mutta se on olemassa meille.

Pääteoksessaan *Terveen järjen kritiikki* Kant piti tätä kokemusta edeltävää eli *a priori* -tietoa kaiken havainnoinnin edellytyksenä. Tämä ei kuulosta pahalta, sillä heti kun ajattelen jotakin ainekappaletta, näen sen kelluvan avaruudessa. Tulee tunne, ettei Kant ollut aivan väärässä. Täytyy kuitenkin tunnustaa, että *Terveen järjen kritiikin* lukeminen – tai lukemisen yrittäminen – on ollut elämäni raskaimpia tapahtumia. Ja voisiko Kant sittenkin erehtyä? Mieleen nousee Einsteinin suhteellisuusteoria, joka kertoo, että avaruus on jotakin aivan muuta kuin intuitiivisesti kuvittelemamme tyhjä näyttämö. Mitä siitä tulisi ajatella?

Entä mitä mieltä myöhempi Wittgenstein oli näistä pohdinnoista? Sikäli kuin olen käsittänyt, eipä juuri mitään. Hän ei edes kommentoinut edeltäjiään vaan antoi ymmärtää, että heidän ponnistelunsa olivat olleet turhia ja mieltä vailla. Kie-len käyttötapojen ulkopuolella ei ole mitään, mistä voisimme järkevästi keskustella. Quine puolestaan toteaisi, että nämä filosofit eivät pystyneet asettautumaan luonnontieteiden ulkopuolelle vaan esiolettivat terveen järjen mukaisen käsityksen aineellisista kappaleista ja tässä mielessä nojautuivat tieteeseen. Tiede on nimittäin vain ja ainoastaan tervettä järkeä, äärimmäiseksi hiottuna.

Toisin sanoen »moderni» eli jälkiskolastinen filosofia

juoksutti meitä nelisensataa vuotta kuin pässiä narussa ja aivan turhaan, päätyttä minnekään.

Vaikka monet pitävät Wittgensteinia viime vuosisadan suurimpana filosofina, häntäkin on tietysti kritisoitu. Filosofit kritisoivat kaikkea ja kaikkia, varsinkin toisia filosofeja. Mutta fyysikko voi helposti jakaa Wittgensteinin eetoksen. Luonnontieteilijän näkökulmasta filosofien hinku etsiä täydellistä varmuutta tuntuu nimittäin oudolta. Filosofithan eivät koskaan käytä ilmaisua »suurella todennäköisyydellä». Kant ei kirjoittanut, että *a priori*-tieto on 95 prosentin todennäköisyydellä kaiken havainnoinnin edellytyksenä. Hän oli asiastaan varma.

Kun filosofi katsoo maailmaa, hän mieluusti epäilee näkevänsä perimmäisen todellisuuden. Mutta sen, minkä hän näkee – eli ilmiöt –, hän uskoo näkevänsä tarkasti. Siinä kohdin hänen varmuutensa ei vapise. Tämä on merkillistä. Tieteen käytännöt ovat näet opettaneet luonnontieteilijälle, että täydellinen varmuus puuttuu myös havaintomaailmasta. Virheen mahdollisuus on periaatteessa aina läsnä, kuten 5. luvussa kerron tarkemmin. Ja koska filosofin lähtöruutu on aina ilmiömaailma, miten käy hänen päätelmilleen, jos virhe on tehty jo ennen kuin ensimmäinenkään syllogismi on kirjoitettu huulilta?

Toinen silmiinpistävä outous on edellä mainittujen filosofien tarkastelukulma. Heidän katseensa on yksinäinen ja muusta ihmiskunnasta eristetty. Läsnä ovat vain heidän omat aistihavaintonsa. Silti he ajattelevat, että heidän mieltensä edustaa kaikkia ihmisiä ja heidän katseensa on kaikkien ihmisten katse. Lähestymistapa muuttui satakunta vuotta sitten aluksi amerikkalaisten pragmatistien ja myöhemmin myös Wittgensteinin kielifilosofian ansiosta. Alettiin ajatella,

Tieteen ja tietotekniikan kehitys

on mullistanut käsityksemme todellisuuden luonteesta.

Kvanttifysiikka ei tottele totuttuja luonnonlakeja, ja tekoälyn kehitys on tehnyt scifi-kuvitelmissa todentuntuisempia.

Mitä jos todellisuus onkin vain illuusio?

Entä jos elämmekin Matrixin kaltaisessa tietokonesimulaatiossa tai jos fyysisen todellisuuden takana onkin henkinen todellisuus tai ulottuvuuksia, joissa vain aaveet liikkuvat?

Kari Enqvistin kanssa pääset oivalluksia ja riemullisia hetkiä tarjoavalle nojatuolimatkalle ja kaupan päälle saat ymmärryksen siitä, miten maailmankaikkeus toimii – todellisuudessa.

www.wsoy.fi

53

ISBN 978-951-0-44739-0